

tulajdonosukat, fontos volt az életben és a halálban is” (103.).

Uniformisok és a ruhákon megjelenő szimbólumok jelölték, hogy az adott katona kinek az oldalán harcol. A ruhák színe, stílusa például a szerzeteseknél és nővéreknél azt jelölte, melyik vallási felekezethez tartoznak. A társadalmi hierarchiai rangot kifinomult módon, kódolt ruhákkal, magas minőségű szövetekkel jelezték: például rövidre vágott kabát, tölgyfalevéllal mintázott ingujj, szorosan illeszkedő mider változó nyakkivágással stb. (103.) Regionális különbségek is voltak az öltözködésben: a skandinávok drága bundákat, a kínaiak és perzsák mintás selymeket, a nyugati utazók egzotikus, színes ruhákat viseltek. A szerző megjegyzi, hogy a középkori ember viselete nem a saját döntésétől függött. (Uo.) Kiterjedt jogi kódexek alakultak ki, amelyek szabályozták a ruhák készítését és azok viselését. Ezeket a közismert törvényeket a helyi hatalom léptette életbe, és megfelelő stílusokat és divatot szabott meg a különböző „típusú” embereknek. Ez részben a helyi szabók védelmének érdekében volt, mivel büntetéseket szabtak ki azokra, akik idegen szöveteket viseltek, ezzel is védelmet biztosítva a helyi ruhakészítőknek. A textíliák készítése jövedelmező volt ebben a korban az állami támogatásoknak köszönhetően. A törvények másra is kihatottak: például az Olaszországban található Aquilában nem hordhattak olyan nadrágot, amely nem fedte el a nemi szerveket. (105.) Nürnbergben a gyöngyöket vagy divatos cipőket

viselő parasztokat tetemes pénzbírsággal sújtják. (105.) A mamluki Kairóban a nem muszlimok különböző színű ruhákat kellett, hogy viseljenek, ezzel hangsúlyozva vallási hovatartozásukat: a zsidók sárgában, a keresztények kéken jártak. A prostituáltak is a legtöbb városban megkülönböztetett viseletet kellett, hogy hordjanak, hogy ne legyenek összetéveszthetők az átlagos emberekkel. Nem lehetett fekete vagy sárga ruhájuk, és kis csengőt kellett viselniük. (105.)

A könyv nyitottsága miatt többféle olvasót is magával tud ragadni: gondolok itt a középkori művészet, az irodalom, a vallás vagy az orvoslás iránt érdeklődőkre. Mégis illethetném a könyvet azzal a kritikával, hogy sok témát érint, de ezek egyikében sem mélyül el igazán. Az író maga is leírja a könyv utolsó fejezetében, hogy „mindig lesz még mit mondani a középkori testről”, és hogy „csak a felszínét kapargatta meg azoknak a különböző módozatoknak, ahogyan a középkori emberek magukat látták”. (289.) A szerző egy interjúban elmondja, hogy akár egyetlen testrészről – tehát a könyv egyetlen fejezetéről – is lehetne írni egy teljes könyvet. Mindemellett azt feltételezem, hogy az író célja ezzel a könyvvel az volt, hogy végigjárja az emberi test részeit s az azokhoz kapcsolódó egyéb témákat, hogy a befogadóban kialakuljon egy részleteiben gazdag és élesebb kép a középkori testről. Ez a szerzői cél pedig megvalósult.

Miron-Vilidár Vivien

Múlthasználat, örökségváltozás, varázsok

Present and Past in the Study of Religion and Magic (Edited by Ágnes Hesz-Éva Pócs)

Religious Anthropological Studies in Central Eastern Europe No 7.

Balassi Kiadó, Budapest, 2019., 389 oldal, 14 képmelléklet

Szakmai körben, de ezenfelül az érdeklődők széles körében sem kell sokáig keresgélni a hivatkozásokat, szerzői műveket, tanulmányköteteket és konferenciakiadványokat, melyeknek

szerzői-szerkesztői sorában Pócs Éva neve szerepel. Több sorozatban is sorozatszerkesztőként, tudományos kutatási programok indítójaként és összefogójaként, nemzetközi rangú tekintélyként ontja

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Pécsi Tudományegyetem DTI oktatója, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság volt elnöke, Budapest, andrasgergelya@gmail.com

végtelen energiákkal az izgalmasnál is feldúlóbb, lenyűgözőnél is ámulatosabb műveket, nem egyet az utóbbiak közül már Hesz Ágnes közreműködésével és szerzőtársi-kutatói részvételével vagy Vidacs Bea segédletével. *A Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I.* (Pócs Éva szerk., L'Harmattan–PTE, 2008) már a nyolcadik kötet volt a *Studia Ethnologica Hungarica* sorozatban, a *Mágikus és szakrális medicina. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben* (Balassi, 2010. már a VII. kötet a *Tanulmányok a Transzcendensről* sorozatban, s azóta újabb kettő jelent meg), de hasonló a helyzet a *Hiedelemszövegek, a Religious Anthropological Studies in Central Europe* tíz kötetével, A magyar folklór szövegvilága újra kiadott köteteivel (2014) – s mentsenek fel alóla, hogy mindegyiket fölsoroljam alaphangkeresés címén. Egyszerűbben kimondva: a vallásetnológiai, szakrális néprajzi, akár modern jelenségek gyökereit illető vagy a hivatalos vallástól a mágiáig, okkultizmustól a boszorkányságig terjedő valláskutatás, varázslások, hiedelemkutatások évtizedek óta nincsenek meg Pócs Éva akut munkái és kutatásai nélkül.

Több korábbi ismertetőmben írtam már egyes köteteiről, itt most „futtamban” kell ismertetnem ezért azt a négyszáz oldalas opust, melyhez huszonegy szerző adja anyagát. Lévéen a sorozat is angol nyelvű, a kötet írásai is azok, „saját interpretációban” kell tolmácsolnom, mégpedig egy 2017-es nemzetközi konferencia előadótól való szövegválogatást, akiket csakis saját írásaik mutathatnak be érdemben, viszont tárgyköreik és vállalásuk alapvonalait a Hesz Ágnes és Pócs Éva összegezte *Introduction* fejezet (7–31. old.) mély, áttekintő keretbe illesztve jelzi. A szerkesztői felvezetés kiemeli a jelen és a múlt közötti kapcsolatformák lényegi vonását, beleértve tematikus vonzásoköröket, kutatási főirányokat, szerzői irányultságokat, módszertanokat és megismerési vagy feltérési produktumokat, mégpedig külön hangsúllyal a komplex kölcsönhatásokra, melyek az időiségben jelentől a múltig s onnan visszafelé is egyaránt hatnak. E történeti látószög, avagy értelmezési mező magukat a kutatókat is úgy foglalkoztatja,

mint annak talánya és lehetősége, miként segít a múltbeliségek belátása a jelen aktuális képeihez, avagy a kortárs szemléletmódok árnyalt visszképe a múltból való lenyomatok, a szakrális örökség értékeinek megnevezéséhez, örökségként definiálásához. Még egzaktabban: „what connections between present and past could be studied today, and how and for what purposes present day societies 'use' the past” (8. old.).

E tanulmányokban annak sokoldalú és látványos megjelenítése történik meg, ami nem független magától a múlt kutatásának tradícióitól, a szemléletmódok, irányzatok, lehetséges metodikák, kimunkált módszertanok és értékrendek hordozható örökségétől, avagy a ma lehetséges új és még újabb kérdésfeltevések sorozataitól. Így messze nem véletlen, hogy a tematikus tanulmányok illetéknéppen összeállított kínálata önmagában is kutatásmódszertani alapkérdéseket hoz a terítékre, avagy olyan újabb rálátásokat és kérdezőmódokat indukál, melyek a megismeréstudományi eljárások e téren egyre gazdagabb eszköztárhoz segítenek közelebb kerülni, egyben forráskutatásoknak is bázisul szolgálni. A szerkesztők már első körben hangsúlyt adnak annak, hogy az európai folklórkutatás eleve történeti szemléletmódnak volt része, így a vallási jelenségek kutatása is szükségképpen tükrözi a szinkrón vagy diakrón szemléletmódokat, alkalmasint ezek kombinációit is, a hagyomány jelenségének történeti, összehasonlító vagy monotematikus irányelveit, az „eredet” kutatásának, a gyökerek keresésének aspektusait a jelenben még tapasztalhatóval párba állítva, a népi vallásosság fogalmának és a hitvilágok rendszereinek leképezési eljárásait, az adatgyűjtés és rendszerezés megokolható szempontjait, a vallástudománynak a folklórral érintkező felületeit és leágazásait, a periodicitást és elkülönítő klasszifikációk megoldásait stb. Például a brit hatást tükröző szemléletmódok között megállapodott helye van a tradíciók, a karakter, a jellegzetes személyiségjegyek, a ceremóniák és hitek, jelenségek és interpretációik írott forrásokra támaszkodó alapozásának, de olykor ez keveredik az írásbeliségre épülő áttekintésekkel. Az „eklektikus” megközelítések lehetősége a

felekezeti, a kalendáris szokásokban jelen lévő, a szertartásokban kifejeződő, a születési, házasodási vagy temetési rituálék nagy klasszikus témaköreire épülő sokszálú összefüggések kibontásában egyre több új vagy újonnan társult kutatási szemléletmód bekapcsolódását is lehetővé teszi, s ha ezt a magyar folklórkutatás történeti aspektusával (Ipolyi Arnold, Katona Lajos és mások klasszikus munkásságával) hozzuk harmóniába, akkor mintegy kényszerűen kimarad a hitvilágok és rítusok számos európai irányzata, James Frazer életműve, a törzsi vallások egész historikuma, a kontinuitások mellett a diszkontinuitások rendszere, az európai adatbázisokban most már egyre gyakoribb „vernakuláris vallásosság” és az új szellemi irányzatok, intézmények, hitek teljes „alternatív” szegmense, s talán egyszerre sérül a „kívülről” és „belülről látás” (az *etic* és *emic* hangsúlyok Nagy Ilona írásában külön is kiemelt dilemmaként) együttes lehetőségeinek antropológiai szempontja, meg elmarad a megújuló hagyományok innovatív hatásainak regisztrálhatósága is. A doktrinális vallásosság mellett a kultuszok szerepe ugyancsak hiányozhat, s ha rendszerező feltárást, tudástárépítést és kontextuális elemzést remélünk a hazai kutatásokat földrajzilag is, kutatói kapcsolathálókkal is körülvevő szakmai jelentől, akkor már a forrásfeltárást is újra kell vizsgálnunk a lehetséges, a tényleges, továbbá a rejtekező tudásbázisokban. Így például messze nem ugyanaz a múlthoz való viszony egy várostörténeti aspektusú elemzésben (Németh Ildikó soproni tanulmányában), mint a baskír és udmurt színtér megújulási formái között (Tatiana Minnihakhmetova és Sargarita Suleimanova tárgykörében), az új moldvai karizmatikus vallásközösség formálódásának terepén (Peti Lehelnél) vagy az „ateista nép” jelszó mögötti belorusz folklórhagyomány túlélési gyakorlatai (Anastasiya Fiadotava) és az antik görög múltépítésben érdekelt lokális történeti tudás (Evy Johanne Håland) konkrét értelmezési változataiban. Még olyan esetekben is, ahol a kutató azonos vagy hasonló terepen járatos (Balatonyi Judit vagy Peti Lehel, Pócs Éva vagy Hesz Ágnes), esetleg éppen ezek feltárásának metodológiája épül a már kialakult szemléletmódokra (Farkas Judit, Mirjam Mencej,

Tuczay Ágnes Kriszta, Smid Bernadett) és ezek új szempontokkal gazdagítására törekszik, ugyancsak megesik, hogy valamiféle „meta”-narratíva lehetőség kecséget inkább, vagy alapos módszertani szemléletváltás formálódik (utóbbira Klaniczay Gábor vagy Povedák István tanulmánya is épít).

A kötetet a szerkesztők (a tartalomjegyzékből nem kisugárzó beosztásban) két részre tagolhatónak mondják (lásd a kötet hátoldali szöveget). Az elsőben kiemeltebb hangsúlyt kap a múlt és jövő közötti kapcsolatrend, a folytonosság és változás mikéntje, a másodikban meg nem az elválasztásnak ez az időhorizontja, hanem a kortárs hívőközösségek válaszási módjainak, múltértelmező szemléletkészségeinek, társadalmi tudat és közgondolkodás kontrasztjával erősített vagy gyengített verzióinak mikrouniverzumai tárulnak föl, rendre a rekonstruált múlt vagy az újrainterpretált értelmezési tartomány felmutatásával. Erről nyert összképem azonban – éppen a teremtett múlt és a felhasználó jelen idői dimenziói között – nem pont ezt a felosztást mutatja. Talán meghatározóbb az, ami a képzeleti konstrukciók, a társas-társadalmi(-tudományos) interpretációk és a hitgyakorlás életviteli bensőségességében rejlik, s viselkedési stratégiákat, láthatatlan közösségeket, intim partnerségeket, remélhetőbb jövőt tételez a múltba forduló gyakorlatok terén is (erre példák nemcsak Nagy Ilonánál, de Peti Lehelnél, Povedák Istvánnál, az irodalmi hősök népszerű idollá válásának folyamatát kiválóan felmutató Gordana Galic Kakkonen és Maja Vbrat tanulmányában, Maria Tausiet vagy Smid Bernadett dolgozatában ugyancsak található). A szinte protohörtória és poszthörtória szemléletmódváltásra ugyancsak több példa adódik (Klaniczay Gábor, Farkas Judit, Kis-Halasz Judit vagy Laura Jiga Iliescu írásában), melyeknek újdonságuk formákba szerveződése vagy narratív konstrukcióba illeszkedése figyelhető meg. De a népi vallásosság kutatásának talán egész újabb problémaköre, az ember- és emberiségfelfogások vagy teremtésmagyarázatok teljesebb mezője érvényesül itt is a történetiség válság- vagy váltás szempontjai mellett (itt ugyancsak Nagy Ilona, Smid Bernadett és maga Pócs Éva táltos-dobolás tárgyköre, Farkas

Judit vaisnava megújulásinterpretációja is hivatkozható példa, de a középkori prófétálás mai romániai fesztiválba szervezése vagy a vallásellenes szovjet humor példatára sem elhanyagolható).

Ama fennebbi utalás, hogy Pócs számos korábbi kötetről már írtam ismertetőt, a látszat ellenére nem rólam szól („csupán”), hanem inkább arról a vallomásról, hogy írásainak, munkáinak, köteteinek érdeklődő olvasójaként is kötetről kötetre újra meg újra meglep tárgyválasztásaival. S vélhetően nemcsak engem. A korábban „talán valahol és valamiképpen” olvasott kérdésfeltevések, témakörök, helyszínek, kutatói megfontolások, egymásra rakódó megoldási tapasztalatok egész tömege sem elég ahhoz, hogy mindezek lassú észrevételezése közben ne szülessen egy újabb kötet a múltó időben, melyben egészen új tónusok, aspektusok, tárgyi keretek, összehasonlítások, térségi kiterjesztések, párhuzamok (vagy épp mindezeket is részben áthangoló szempontváltások) ne okoznának ismételt meglepetést. Talán példa erre, hogy e könyv legutóbbi, egy, a Balassi Kiadónál megjelent sorozatban újabban kiadott további kötetekkel közös könyvbemutatóján a méltató és leíró interpretációk mellett Hesz Ágnes, Peti Lehel, Klaniczay Gábor, Gyórfy Eszter is önálló előadást

tartott saját tárgykörében, azaz a már leírt, már éppen megjelent, de újabb kontextusokkal gazdagítható szellemiséget tükröző anyaghoz is egy friss narratívát mellékeltek – talán nem stílustörésképpen, hanem éppen a jelenből a múltat, idővel a jelenségeket, térbeli összefüggésekkel a kiterjedéseket s lehetséges átbeszéleési programmal (amilyen a „Kelet–Nyugat” Vallásethnológiai Kutatócsoport projektjének eredményessége Pócs Éva összefoglalójaként) a már tudhatónak vett tüneményeket is mindmegannyi további értelmezési sorba rendezve. Az illusztris *Present and Past...* kötet (a címlapjára emelt görög nemzeti büszkeségekkel és a Hålandtanulmányban gazdagon feltárt női- és férfikultuszépítéssel ellenpontozott ikonikus kontrasztokkal) izgalmasan jelzi a további interpretációsorozat lehetőségét a megértő jelen múltba forduló aspektusai között. Mintegy a jövőt megidézve az időiség vonalán: ha a kelet-európai vallásantropológia immár nehezen felülmúlható, iskolateremtő személyisége Pócs Éva volt, szinte csak „rajta áll”, hogy a jövő egy része is kutatásainak és köteteinek jelene lehessen...

A. Gergely András